

Pieter Caljé

Studentenmaskerades in de negentiende eeuw als uniek ritueel

Pieter Caljé bespreekt in onderstaand stuk de Nederlandse studentenmaskerades van de lange negentiende eeuw. Onder andere in Groningen ontwikkelden deze maskerades zich tot unieke historische optochten. Bovendien functioneerden ze als een belangrijk ritueel van studentenverenigingen. In dit artikel worden de historische authenticiteit en de functie van de maskerades in deze bijzondere periode in de geschiedenis van het Levend Verleden onderzocht.

Tussen 1814 en 1914 floreerde in Nederland een fenomeen dat in zijn omvang en systematiek uniek was voor Europa: de studentenmaskerade. De studenten zouden zich in dat kader vrijwel het monopolie op de historische optocht verwerven, een van de belangrijkste publieke uitdrukkingsvormen van de historische cultuur in de negentiende eeuw. Elders was de organisatie van een historische optocht in handen van de lokale of nationale overheid, gilden of plaatselijke verenigingen – soms in het kader van carnaval – maar zeker niet van studenten. In Nederland daarentegen behoorde de maskerade tot de vaste tradities in vier van de vijf universiteitssteden: Groningen, Utrecht, Leiden en Delft. Amsterdam zou andere vormen van feestelijkheid ontwikkelen.

Dat betekent dat we de door studenten georganiseerde optochten primair als uitingen van studentencultuur moeten begrijpen. Zij maakten in de negentiende eeuw een wezenlijk onderdeel uit van de rituelen van hun studentenvereniging. Deze maskerades hebben zeker raakvlakken met de *Living History*, die vandaag de dag een opkomend onderdeel van de historische cultuur is. Maar juist vanwege dit rituele karakter onderscheiden ze zich er ook weer van. Het werk dat de aanzet heeft gegeven tot een bestudering in die trant is een onuitgegeven en bibliografisch onvindbare scriptie, die in 1981 bij Theaterwetenschappen in Utrecht door H. Bree-

baart-Miskotte is geschreven.¹ Diep in de krochten van het Groningse Universiteitsmuseum stuitte ik toevallig op dit werk, dat aan de hand van vooral Leids materiaal de maskerade niet alleen als cultuurhistorisch verschijnsel maar ook als *performance* en ritueel probeert te begrijpen. Ik wil mij hier vooral op de Groningse maskerades concentreren, mede omdat het verband tussen maskerade en moderne studentenvereniging zich hier het eerste manifesteerde.²

Het ontstaan van de studentenmaskerades

Al in de achttiende eeuw waren studenten bij gelegenheid gaan participeren in de academische feesten, soms door zich te verkleden. Dit zou een eerste aanzet zijn tot het ontstaan van een *esprit de corps* onder hen. Deze trend zou zich in 1814 voor het eerst uitkristalliseren in Groningen bij het Tweede Eeuwfeest der Groningse Akademie. In plaats van de traditionele serenade besloten de studenten voor die gelegenheid bij fakkellicht een optocht door de stad te houden met als thema 'Priesters van Minerva'. Het was meteen een complexe onderneming, want de optocht bestond uit maar liefst 27 groepen. Omdat dit georganiseerd moest worden hadden de studenten directeurs benoemd, die ook meeliepen in de stoet. Deze zouden zich het volgende jaar omvormen tot Senaat der Groningse studenten, die aldus in één corps verenigd werden. De nieuwe senaat stelde zich ten doel de belangen der studenten te behartigen, hun eenheid te bevorderen, de groentijd te matigen en de studenten te vormen tot nuttige burgers der samenleving.³ Het eerste moderne Nederlandse studentencorps kwam voort uit de organisatie van een maskerade.

De optocht zelf symboliseerde de universiteit: een godenkar bekleed met een blauwe draperie met gouden sterren waarop Minerva troonde met haar attributen, gevolgd door twaalf van haar priesters, vervolgens een

- 1 H. Breebaart-Miskotte, *De Leidse studentenmaskerade in de negentiende en begin-twintigste eeuw*. (Utrecht 1981); onuitgegeven. Een aspect van deze scriptie werd door haar bewerkt in: 'Het theater-aspect van de maskerade', in: W. Otterspeer ed., *Van allegorisch naar echt-historisch en terug. De geschiedenis van de Leidse studentenmaskerade* (Leiden 1980) 10-17.
- 2 Een mooi overzicht van de Groningse maskerades in B.C.J. Hekker, *Maskeraden. De ontwikkeling van de Groningse studentenmaskerade van 1814 tot 1914* (Groningen 1981).
- 3 P.A.J. Caljé, *Groningse studenten en hun academie. De inbedding van de universiteit in de samenleving in de negentiende eeuw* (Maastricht 2006) 354-358.

Maskerade Groningen in 1909: De inkomst van hunne doorluchtige hoogheden den heere Willem Karel Hendrik Friso met zijnen Malinne de Princesse Royale binnen de stad Groningen ter occasie van het 59sten Lustrum 28 juni-j-3 juli 1909. De stoet trekt langs het stadhuis waar het koninklijk paar – evenals dat in 1914 het geval zou zijn, op het bordes plaatsgenomen heeft.

godenkar met blauwe draperie waarop de Godsdienst troonde als vrouw met een vuurvlammetje op haar hoofd en kruis en bijbel gevolgd door de twee kerkvaders Augustinus en Chrysostomus, daarna een godenkar met witte draperie waarop de godin der Gerechtigheid stond met ontbloot zwaard en weegschaal, een boek getiteld *Lex* en een diadeem met daarachter Ulpianus en Tribonianus, weer daarna een godenkar met rode draperie met Esculapius met slangenstaf en lauwerkrans gevolgd door Hippocrates en Galenus, en tenslotte een godenkar met groene draperie met daarop een oude man met een steen, een passer en een rol papieren met wiskundige figuren, voorstellende de Wijsbegeerte, gevolgd door Aristoteles en Cicero, elk met een rol papieren met daarop respectievelijk *τα φύσικα* en *De Oratore*. De tocht werd om tien uur 's avonds gehouden, verlicht door 100 toortsdragers en door de illuminatie met vetkaarsjes van vele huizen. Alle studenten konden aan deze tocht meedoen, en het is aannemelijk dat zo'n negentig dat gedaan hebben, ongeveer de helft van het totaal. De tocht duurde twee uur, deed de hele stad aan en hield halt bij het huis van de gouverneur des Konings Van Limburg Stirum en de rector magnificus Muntinghe. Hij maakte diepe

indruk op de bevolking: waar hij voorbijkwam staakte men zijn rumoer en vuurwerk en verviel in een eerbiedig zwijgen.⁴

Deze allereerste serieuze studentenmaskerade van Nederland was echter geen historische optocht. Deze verwees wel naar de Romeinse tijd, maar was in renaissancestijl allegorisch omdat de wetenschap en de vier faculteiten zinnebeeldig werden verheerlijkt. De geleerden die in dat kader ten tonele werden gevoerd waren evenwel geen antiquarische symbolen van het verleden. Zij werden in 1814 nog steeds gezien als het fundament van hun respectievelijke vakken, die in het curriculum en de examinering der studenten een hoofdrol speelden. De Nederlandse universiteit van 1814 was een classicistische universiteit en daardoor werd in deze tocht de levende wetenschap gesymboliseerd. De studenten identificeerden zich door deze tocht met de symbolen van de wetenschap van het moment.

Na Groningen volgden spoedig de beide andere universiteitssteden met exclusief door studenten georganiseerde optochten door de stad. De traditie van Utrecht zette in 1819 in; die van Leiden in 1825. Elke stad deed dat op zijn eigen wijze. Utrecht zocht het vooral in het burleske. Hier kreeg de optocht aanvankelijk een carnavalskarakter. Leiden herhaalde in 1825 net als in 1775 de inhuldigingsoptocht bij de oprichting van de universiteit in 1575. Groningen hield het vooral bij klassieke optochten met thema's als 'Priesters van Apollo' en 'Priesters van Minerva' of een 'Romeinse triomf'. Dit classicisme werd daar evenwel afgewisseld met het oriëntalisme. In 1816 verscheen een stoet Turkse ruiters, in 1827 een optocht van de sultan naar de moskee en in 1836 de intocht van Soeleiman II in Belgrado in 1536. Dit was een laat uitvloeisel van de turcofilie uit de achttiende eeuw. Soeleiman was de grote sultan geweest, die de Balkan onder Turkse heerschappij had gebracht. Nadat de angst voor de Turken na de nederlaag voor Wenen in 1683 geweken was, was Soeleiman uitgegroeid tot een populaire operafiguur als symbool van een sterk en absoluut heerser met een formidabel leger.⁵ Ook in Utrecht deden Turken samen met Moren en Kalmukken hun intrede bij het kermispektakel van 1819.⁶ Opvallend is dat het philhellenisme van de jaren twintig niet zo doorgedrongen was, dat het verhinderde een Turkse held voor de maskerade te nemen.

4 *Groninger Courant*, 21 oktober 1814.

5 Andrea Polaschegg, *Der andere Orientalismus. Regeln deutsch-morgenländischer Imagination im 19. Jahrhundert* (Berlijn 2005) 126-133.

6 J. van Herwaarden, 'Jubels en maskerden aan de Utrechtse universiteit', *Jaarboek Oud-Utrecht* (1976) 151-152.

Lang niet alle Groningse maskerades uit de beginperiode waren zo groots opgezet als die van 1814. Die optocht was kennelijk zo goed bevalen, dat als het even kon bij elke rectoraatsoverdracht iets georganiseerd werd. Maar dat ging dan veel geïmproviseerder. Voor de optocht der Turkse Ruiters van 1816 werd op 4 oktober van dat jaar een Commissie van Drie benoemd om de tocht die op 10 oktober plaats diende te vinden te organiseren. Kostuums werden in allerijl gehuurd. Dat zal elders niet veel anders geweest zijn. Zelfs de beroemde Leidse maskerade van 1835 ('De Intocht van Ferdinand en Isabella in Granada in 1492') had volgens Beets het karakter van bordpapier en klatergoud.⁷ Toch was die maskerade een keerpunt. Zij markeerde allereerst het begin van veel grootser opgezette maskerades. In Leiden deden 180 studenten mee, alsmede 300 fakkeldragers.⁸ Het jaar erna had de Utrechtse optocht 'De triomfale intocht van Maurits in Oostende in 1600' tijdens het Tweede Eeuwfeest van die universiteit zelfs meer dan 850 deelnemers, onder wie meer dan 400 corpsleden en een vergelijkbaar aantal anonymi.⁹

Maar bovenal was deze periode de overgang van het klassieke, het oriëntaalse of het burleske naar het historische. Er waren eerder historische studentenmaskerades geweest – in Groningen in 1825 en 1833, en in Leiden in 1828. Maar de Leidse Maskeradecommissie van 1835 had uitdrukkelijk als eis gesteld dat de stof zuiver historisch diende te zijn, en vanaf dit moment werd dat de norm voor elke maskerade. Beets voelde het goed aan dat dit iets nieuws was: 'hij is somtijds verheven allegorisch, maar nu (wat mij meer aanstaat) echt-historisch.' Onder invloed van de Romantiek was het tijdperk der historische maskerades angebroken, dat tot 1914 zou aanhouden.

De historische maskeraden als uiting van een romantische historische cultuur

Deze historische maskerades waren bij uitstek een product van de romantische historische cultuur. Tollebeek heeft daar de essentiële kenmerken van beschreven: drang uit de eigen tijd te treden en het verleden te zien met dezelfde helderheid, intensiteit en zekerheid als waar men de eigen tijd

7 Peter van Zonneveld en Chr.M.G. Berkvens-Stevelinck, *De Leidse maskerade van 1835* (Leiden 1985) XXVII.

8 Ibidem, XI.

9 Van Herwaarden, 'Jubels en maskeraden', 156; L. Dorsman, *1600. Slag bij Nieuwpoort* (Hilversum 2000) 71-72.

mee waarnam, zodat een onmiddellijk authentiek gevoel van nabijheid met het verleden ontstond. Juist de wens zo authentiek mogelijk te zijn, maakte dat het daarbij niet om ficties kon gaan, maar om een feitelijke historische werkelijkheid die zijn grond vond in de bronnen die dat verleden had nagelaten. Het ging daarbij zowel om de kleurrijke details van het verleden (de *couleur locale*) als om de grotere context waarbinnen die details betekenis hadden. De romantisch historicus diende het verleden zoals zich dat had afgespeeld zo een schijn van leven te geven, die de lezer de illusie van directe nabijheid van dat verleden schonk.¹⁰

De wijze waarop de studenten te werk gingen, beantwoordde geheel aan deze romantische visie op het verleden. Dat het ging om het creëren van een illusie van authenticiteit werd bijvoorbeeld in 1846 in *De Tijd* door Sebald met zoveel woorden gezegd.¹¹ Het streven naar authenticiteit concentreerde zich op drie punten: een juist historisch verhaal, juiste personages en juiste kostuums. Maskeradecommissies gingen ruim een jaar van te voren aan de slag, en verdiepten zich in oude kronieken en kostuumboeken. In een enkel geval werden archieven en musea buiten de stad bezocht, zoals in 1879 toen de commissie naar Oost-Friesland toog om daar het harnas van graaf Edzard van Oost-Friesland te bekijken en lokale bronnen en experts te raadplegen. De studenten maakten er veel werk van: zij excerpeerden de bronnen, reconstrueerden het verhaal en zochten tal van biografische gegevens bij de historische personages die zij ten tonele wilden voeren. Vanaf 1840 werden historische experts bij de maskerade betrokken. Dat kon – in het geval van Groningen – een hoogleraar als Jonckbloet, Blok of Huizinga zijn, maar veelal ging het om de rijksarchivaris. J.A. Feith heeft deze rol lange tijd vervuld, en dat werd zo gewaardeerd dat hem in 1909 het erelidmaatschap van *Vindicat atque Polit* werd toegekend.

Het was uiteraard zaak eerst een thema te vinden. Daartoe werden oproepen gedaan aan de Corpsvergadering. Vaak kwamen er dan wel enkele suggesties. De Corpsvergadering besliste vervolgens en de Commissie toog in overleg met de experts aan de slag. De Commissie, die veelal bemand werd door studenten met historische interesse of tekencapaciteiten, werkte het

10 Jo Tollebeek, 'Het tweede oog. De wijding van de romantisch historicus', in: Jo Tollebeek, Frank Ankersmit en Wessel Krul ed., *Romantiek en historische cultuur* (Groningen 1996) 34-38.

11 'De toeschouwer eischt toch illuzie', aldus Sebald in 'De Kruisvaarders van Konstantinopel in Groningen', *De Tijd* 1846 (Universiteitsmuseum Groningen, doos Lustrum 1846).

thema uit tot een adequate optocht, die in zijn afwisseling van kleuren luis-terrijk was. In dit stadium werden ook professionele tekenaars ingeschakeld, zoals de aan de Groningse Academie Minerva verbonden J.H. Egenberger, die de kostuums tekende. Als die tekeningen gereed waren, werden ze ter inzage gelegd op de Sociëteit en kon iedereen op een rol intekenen. Als er meerdere intekeningen voor dezelfde rol waren, vond toewijzing plaats op basis van anciënniteit – de ouderejaars gingen voor. Soms ook kende de Maskeradecommissie zich de eerste keus toe. Dan werden de kostuums besteld bij kostuummakers van naam en faam, die de voorbeelden uit de kostuumboeken precies konden reproduceren. Vervolgens werd een boekje geschreven, waarin het historische verhaal verteld werd en de diverse rollen nader toegelicht.

Werkte dit streven naar authenticiteit ook echt? Tom Verschaffel en Jo Tollebeek hebben duidelijk gemaakt dat zij niet veel ophebben met de authenticiteit van de maskerade. Zij plaatsden de historische optocht als een slap toneelstukje tegenover de veel authentiekere historische sensatie.¹² Verschaffel wees er op dat er een grote kloof gaapte tussen de beoogde evocatie van het verleden en het moderne stadsdecor. Op foto's missen de negentiende-eeuwse maskerades elke indrukwekkendheid. De Gulden Regel van de Historische optocht – de figuren zwijgen, en hebben geen contact met elkaar en het publiek¹³ – werd veelvuldig geschonden: vrolijk werden door het publiek vrienden en kennissen in de stoet gegroet en ook de acteurs vielen niet zelden uit hun rol, en niet alleen als het om de ingehuurd anonomi ging. De begeleidende muziek was bovendien vaak negentiende-eeuws. Precies deze argumenten tegen het gebrek aan authenticiteit vinden we ook terug in bovengenoemde kritiek van Sebald toen die in 1846 'De optogt van Alexius Comnenus en een deel der aanzienlijksten Kruisridders door Konstantinopel anno 1096' voor *De Tijd* recenseerde. Hij wees er op dat het muziekkorps een 'plat westersch deuntje' ten gehore bracht, dat het materiaal goud suggereerde maar het niet was, dat er tussen de Latijnse kruisridders en de Grieken, die in werkelijkheid elkaars vijanden waren, opgewekte gesprekken plaatsvonden, dat de goedmoedige keizer niets van zijn dubbelhartige voorbeeld had en dat het publiek vooral op bekenden

12 J. Tollebeek en T. Verschaffel, *De vreugden van Houssaye. Apologie van de historische interesse* (Amsterdam 1992) 22; Tom Verschaffel, 'Het verleden tot weinig herleid. De historische optocht als vorm van de romantische verbeelding', in: Tollebeek, Ankersmit en Krul, *Romantiek en historische cultuur*, 312.

13 Breebaart-Miskotte, *De Leidse studentenmaskerade*, 22.

in de stoet lette. De meeste toeschouwers begrepen niet goed wat er gaande was, en zij die er wel verstand van hadden zagen vooral de anachronismen en onjuistheden. Verder leek het negentiende-eeuwse Groningen in niets op het Konstantinopel van 1096, zelfs niet nu het in fakkellicht was gehuld om het contrast tussen heden en verleden te dempen. Maar bovenal was er het slechte weer. Dit was in Groningen een chronisch probleem. Omdat de maskerade tot dan toe tijdens de rectoraatsoverdracht in oktober plaatsvond, liet het weer er vaak te wensen over. En ook in 1846 was er een aanhoudende regen, die elke illusie verstoorde.¹⁴

De illusie van authenticiteit werd dus al vroeg doorgeprikt. Opmerkelijk genoeg betekende deze vroege kritiek niet het einde van de historische maskerades. De studenten namen er kennis van, en kozen bij de volgende maskerade inderdaad geen zuidelijk maar een lokaal onderwerp ('De Intocht van Maurits en Willem Lodewijk in Groningen in 1594'). Het probleem met het weer werd in 1864 opgelost doordat de maskerade vanaf dat moment aan het lustrum gekoppeld werd, dat in de zomer gevierd werd. Maar de maskerades gingen door, en speelden ook al gauw weer in verre streken, die in niets op het Groningen van de negentiende eeuw leken. Bovendien werd vanaf 1850 de maskerade niet alleen meer 's avonds maar ook 's middags gehouden, zodat het contrast tussen de moderne stad en het geëvoeerde verleden nog veel meer opviel. De authenticiteit van de historische maskerade was wel een belangrijk en onmisbaar streven, maar maakte er kennelijk niet de essentie van uit.

Luisterrijkheid en verhevenheid

Belangrijker dan de authenticiteit was de luisterrijkheid van de optocht. Elke discussie over de geschiktheid van het voorgestelde thema begon telkens weer met dit punt.¹⁵ Was de tijd waarin het thema speelde wel kleurrijk genoeg? Waren de personages belangrijk genoeg? Ook werd vanuit deze

14 Over de rol van de regen: Breebaart-Miskotte, *De Leidse studentenmaskerade*, 26; W. Hartmann, *Der historische Festzug. Seine Entstehung und Entwicklung im 19. und 20. Jahrhundert* (München 1976) 137.

15 Zie bijv. 'Maskerade 1850. Geschiedkundige aantekeningen omtrent het beleg van Groningen in 1594', *Universiteitsmuseum Groningen*, map lustrum 1850; 'Maskerade 1884', RHCG, *Archief Vindicat atque Polit* toegang 467 – inv. nr. 998 en 998a; Desirée Smit, *De laatste Groningse maskerade, juli 1914*. (Groningen 1982) onuitgegeven. Ook in het Maskeradegedicht van Beets van 1835 gaat het om de luister en ontzagwekkendheid verleden.

optiek gekeken naar de afwisseling tussen de maskerades. Te vaak werd de Spaanse mode bijvoorbeeld saai gevonden. De universiteit als thema was precies om die reden impopulair. De zwarte toga's der hoogleraren waren veel minder inspirerend dan de kleurrijke dracht van edelen, graven en militairen en zelfs dan die van studenten. Toen in 1894 het 300-jarig jubileum van de Reductie werd gevierd, namen de studenten deel aan een algemene maskerade waarin zij 'Het Bloeitijdperk der Hooghe Schoele van Stadt ende Lande 1614-1689' voor hun rekening namen. Ze formeerden twaalf groepen bestaande uit één groep pedellen, één groep curatoren, twee groepen hoogleraren en acht groepen studenten, elke op basis van hun diverse geografische herkomst. De kleurrijke zeventiende-eeuwse studenten en de aanzienlijke curatoren werden massaal gekozen, van de hoogleraren slechts Ubbo Emmius. Alle andere vijftien hoogleraren moesten door anonymi worden uitgebeeld. In die zin zat er in de historische optocht der studenten ook iets van de theorie van de *couleur locale* zoals die bij schilders en dichters voorkwam in de theorie van het pittoreske: daar gaat het om de visuele prikkeling door ongewone vormen en verschijnselen uit te beelden in al hun diversiteit en rijkheid aan contrast.¹⁶ De fascinatie voor het vreemde ging in de geschiedenis van de maskerade tenslotte aan de fascinatie voor het authentieke verleden vooraf.

Maar een maskerade mocht zeker niet alleen een kostbare verkleedpartij zijn. Telkens weer werd benadrukt dat hij ook een belangrijk thema diende te hebben. De keuze van het onderwerp plaatste de student en de toeschouwer in een betekenisvol mentaal universum. Veel waren daarvan niet voorhanden. De bijbelse wereld was door de Verlichting niet erg geloofwaardig meer; de klassieke wereld met haar symbolen had tussen 1814 en 1825 in Groningen gefunctioneerd, maar was toen aan zijn grenzen gekomen. Met het burleske ging het ook niet – dat was te weinig serieus en zou voortaan voorbehouden zijn aan de eerstejaars rij-jool.¹⁷ Een alternatief zou het artistiek-fantastische kunnen zijn, maar dergelijke onderwerpen bleven in de negentiende eeuw voorbehouden aan kunstenaarsverenigingen die zich er in besloten kring in uitleefden.¹⁸ Pas aan het einde van de eeuw is er een tendens

16 Wessel Krul, 'De kleur van het verleden. Geschiedenis en couleur locale in de Franse Romantiek', in: Tollebeek, Ankersmit en Krul, *Romantiek en historische cultuur*, 151.

17 P.A.J. Caljé, 'Introvert engagement. Student en politiek in de tweede helft van de negentiende eeuw', in: L.J. Dorsman en P.J. Knegtman ed., *Stille wijkplaatsen? Politiek aan de Nederlandse universiteit sinds 1876* (Hilversum 2006) 19-21.

18 Hartmann, *Historische Festzug*, 129.

tot esthetisering merkbaar, die uit zou lopen op de openluchtspelen van het Interbellum. Toen was de era der historische verbeelding aan zijn einde gekomen. Maar tussen 1835 en 1914 was het verleden het enige thema dat verheven genoeg was om in maskeradeverband met de burgers te communiceren.¹⁹

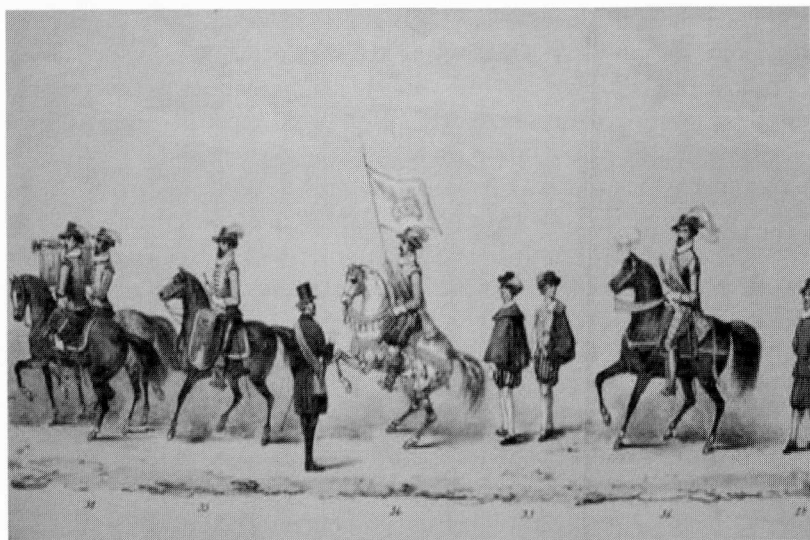
Nationale thema's en regionale diversiteit

Het meest succesvol zou deze wending naar het verleden zijn wanneer nationale thema's uitgebeeld werden.²⁰ In Leiden was de maskerade van 1835 de laatste geweest die haar onderwerp niet uit de nationale geschiedenis had gehaald. Alle volgende vijftien deden dat wel. In Utrecht was het min of meer hetzelfde verhaal. Zeven van de acht maskerades daar tot 1886 waren vaderlands; daarna echter wilde men de geschiedenis er ruimer opvatten. Toch legde ook hier weer elke universiteit zijn eigen accenten. Delft, waar ook de opleiding tot Indisch ambtenaar gevestigd was, richtte zich aanvankelijk op Nederlands-Indië om vanaf 1868 het patroon van Utrecht te volgen met eerst nationale onderwerpen en vervolgens na 1898 meer Europese en zelfs mondiale. Dat Leiden zo hardnekkig aan de vaderlandse geschiedenis vasthield, ligt voor de hand. Juist die universiteit identificeerde zich door de wijze van stichting het sterkst met het nationale verleden en het Oranjehuis. Dat elders rond 1890 meer mondiale thema's opkomen is ook goed te begrijpen vanuit de verruiming van het wereldbeeld als gevolg van de opkomst van het Imperialisme en het toegenomen economische en politieke belang van Europa. De maskerades weerspiegelen in dit opzicht een veranderend geografisch besef.

Boeiend is echter te zien, dat het patroon in Groningen haaks staat op dat elders in Nederland. Weliswaar vond ook daar in 1850 een maskerade met een nationaal onderwerp plaats ('De intocht van prins Maurits en graaf Willem Lodewijk binnen Groningen in 1594') maar dat was dan ook tot 1879 en eigenlijk tot 1884 de laatste vaderlandse maskerade. Groningen zocht het tot dan vooral in de Europese geschiedenis of in de confrontatie tussen het Christendom en de niet-Christelijke volkeren, in 1869 de 'Intocht van Jan Sobiesky in Wenen in 1683', nadat hij de Turken beslissend verslagen had. Deze thematiek sluit in zekere zin aan bij de turcofilie van het begin van de eeuw, maar dan vanuit een meer Eurocentrisch perspectief.

19 Vgl. Breebaart-Miskotte, 'Theater-aspect', 10.

20 'Maskerade 1884', RHCG, *Archief Vindicat atque Polit*, toegang 467 – inv. nr. 998 en 998a.

Maskerade in Groningen in 1850: de intocht van prins Maurits in Groningen in 1594. Dit was de eerste Groningse maskerade met een nationaal-historisch onderwerp (bron: Universiteitsmuseum Groningen).

Na 1884 daarentegen richtte Groningen zich – in contrast met Utrecht en Delft – uitsluitend op vaderlandse onderwerpen.

Hoe moeten we het afwijkende beeld van Groningen nu duiden? Men zou kunnen veronderstellen, dat het kleine Groningen juist in de afwijking van thematiek zijn kracht zocht, omdat het wist in middelen en mankracht niet te kunnen concurreren met de overige Corpora. Dat was het argument van de bekende *fin-de-siècle*-kunstenaar Antoon Molkenboer in 1904 toen hij de Groningse studenten trachtte over te halen zijn idee van een Viking-maskerade te omhelzen.²¹ Mijns inziens is er iets wezenlijkers aan de hand. Ik heb elders betoogd, dat het proces van nationale eenwording in Nederland tussen 1848 en 1880 vooral een proces van elitaire centralisatie was: de regionale elites gingen zich steeds meer op Holland en haar universiteiten richten. Dat had funeste gevolgen voor de Groningse universiteit. Friese, Drentse en Overijsselse studenten kwamen veel minder naar het Noorden, waardoor in Groningen de studentenaantallen dramatisch daalden, en opheffing van de Groningse universiteit nabij leek. De Groningse universiteit wist zich alleen enigszins overeind te houden door een toename van de

21 'Verslag Maskeradeplannen 1904 in Corpsvergadering 28-10-1903', RHCG, *Archief Vindicat atque Polit*, toegang 467 – inv. nr. 1059.

studenten uit eigen provincie.²² Nationale eenwording in deze periode betekende vooral versterking van het Hollandocentrisme. Voor Leiden, Utrecht en Delft lag het dus zeer voor de hand mentaal mee te gaan met dit proces van natievorming en er zelfs door de keuze der onderwerpen aan bij te dragen. Voor Groningen lag dat anders. De strijd voor de eigen universiteit werd in zekere zin tegen het nationale centrum gevoerd. Mentale meegaan met het proces van natievorming zou ook het vertrek van de Groningse studenten naar het westen kunnen betekenen en zo het einde van de eigen universiteit kunnen inhouden. Vandaar dat er in Groningen een innerlijk verzet tegen adaptatie aan dit type nationale referentiekader bestond. Het is in dit verband opvallend, dat het enige nationale onderwerp van voor 1884 de in 1850 gehouden maskerade met als thema de 'Intocht van Maurits en Willem Lodewijk in Groningen in 1594' was, hét moment waarop Groningen in de nationale geschiedenis geïntegreerd werd. Het combineerde het lokale en het nationale en dat op een moment dat Groningen net een nieuw academiegebouw had gekregen en haar voortbestaan weer even zeker leek. Daarna zou het Hollandocentrische karakter van het proces van nationale eenwording op dat moment Groningen weer bedreigen. Na de invoering van de nieuwe Wet op het Hoger Onderwijs in 1876 werd dat anders. Niet alleen bleef Groningen als universiteit bestaan; ook namen de studentenaantallen flink toe dankzij de toetreding van nieuwe groepen tot de universiteit en de komst van studenten uit Holland. Dat men daarna in Groningen juist toen exclusief nationale onderwerpen koos, suggereert het inlopen van een achtergebleven nationale integratie. Dit geeft nogmaals aan hoezeer de gekozen thematiek van betekenis was.

De maskerade als performance en ritueel

Noch de behoefte aan historische authenticiteit, noch die aan pittoreske taferelen en zelfs niet de gerichtheid op het nationale verleden maakte de essentie van de maskerade uit. Het waren slechts hulpmiddelen, die bijdroegen aan het meer wezenlijke doel. De maskerade was in de eerste plaats een *performance*, waarin studenten zich een verheven rol toematen door zich op luisterrijke wijze aan de burgers van de stad in een verheven symbolentaal te presenteren. Aanvankelijk zochten zij die rol in de taal en de symbolen van het classicisme, na 1835 in die van het verleden – nationaal

22 Caljé, *Groningse studenten*, 146, 319.

of Europees. De deelnemers identificeerden zich ook met hun voorname rol – de beschrijvingen van de personages van de maskerade hadden ook deze functie. Tijdens de lustrumweek bezochten zij in hun kostuums de diverse feesten en gingen zij bij burgers op bezoek. Zij schaften zich fraaie en dure visitekaartjes in kleur aan met de naam en de heraldische wapens van hun personage. De burgers – vooral de meer ontwikkelden, die de feitelijke doelgroep van de maskerade waren – hadden geleerd het spel mee te spelen. De deelnemers werden tijdens de optocht niet met hun echte naam maar met hun rol aangeduid. En ook deden de burgers het hunne om de verhevenheid van de optocht te vergroten door hun huizen, als die langs de route lagen, met bloemen te versieren of te illumineren. De maskerade maakte, of die nu wel of niet authentiek was, een geweldige indruk, en van heinde en verre kwam men op het spektakel af. We zijn tenslotte nog voor het tijdperk van de technische reproduceerbaarheid van het kunstwerk, en publieke uitvoeringen maakten toen een veel diepere indruk dan later het geval zou zijn. Toen E. Dull in zijn rol als Frederik Hendrik naar Winschoten kwam, waar men minder vertrouwd met het fenomeen maskerade was, geloofden sommigen dat zij werkelijk Frederik Hendrik hadden toegejuicht.²³ De *Vox Studiosorum* drukte dit in een feestnummer bij de Leidse maskerade van 1885 als volgt uit:

'Deze feestelijke processie laat in onze herinnering een indruk na van een heerlijke, maar korte droom, waarin wij plotseling koning, of ridder of magistraat geworden, ons zegevierend bewogen door een feeënstad, die ter wille van ons met een wonderstaf uit het zand der aard was te voorschijn gebracht. Overal langs met groen versierde huizen juichten ons vriendelijke vrouwenogen lachend toe. Personen, ons dikwijls geheel vreemd, schoten toe met in de bokalen fonkelende lafenis, stemmen ons totaal onbekend riepen ons bij namen, die wij nooit vroeger hadden gedragen, en die toch de onze waren'.²⁴

Essentieel voor het rituele karakter is de periodieke terugkeer van de optocht – aanvankelijk eens in de paar jaar, later in het vaste schema van de lustra eens in de vijf jaar. De lustra van de vier maskerade-houdende universiteitssteden vielen ook nog elk in een ander jaar, zodat er in vier van

23 *Nieuwe Winschoter Courant* 24-9-1884, no. 100 bijvoegsel; citaat in *Vindicat atque Polit. 14-21 september 1884* (Groningen 1884) 82 in *Universiteitsmuseum Groningen*, doos Lustrum 1884.

24 Citaat bij Breebaart-Miskotte, 'Theater-aspect', 10.

de vijf jaar wel ergens een maskerade gehouden werd, waarover ook weer uitgebreid in de pers werd bericht. Door middel van een periodieke op- tocht door de publieke ruimte – vrijwel de gehele stad werd aangedaan – die volgens vaste, collectieve regels verliep, waar alle betrokkenen vertrouwd mee waren, en die op een specifieke symbolentaal was gebaseerd, werd de maskerade een ritueel.²⁵

De functie van de maskerade

Rituelen zijn nooit betekenisloos. Zij vervullen specifieke maatschappelijke functies, waardoor het ritueel in stand wordt gehouden. Het opmerkelijke is, dat de studentenmaskerade in 1814 al meteen tenminste in embryonale vorm de vier functies vervulde, die tot 1914 aanwezig bleven, zij het onder toenemende spanning. Allereerst *verenigde de maskerade de studenten*. De gezamenlijke organisatie én het collectieve imago dat de maskerade opleverde, zorgde er in het begin van de eeuw mede voor dat de Nederlandse corpora zich met recht als een organisatie van de Nederlandse studenten konden opwerpen. Ten tweede wilden de studenten *hun positie binnen de academie versterken*. In 1814 was het de studenten nog verboden zich te organiseren. De angst voor onordelijk gedrag der studenten zat er bij de academische en burgerlijke autoriteiten toen nog zo in, dat zij de leiders der studenten met *relegatio* (verwijdering van de universiteit) bedreigden. Toen zij echter zagen dat het ging om een nieuw soort organisatie, die gericht was op vorming – en de maskerade was daar een onderdeel van – kwam een proces van acceptatie en waardering op gang dat rond 1860 afgerond zou zijn.²⁶ Toen waren de corpora een zelfbewust onderdeel van de universiteit geworden naar wie geluisterd werd. Ten derde vergrootten de studenten door de maskerades *hun aanzien in de stad*. Vanaf 1814 tot 1914 trokken de maskerades telkens weer massaal publiek dat onveranderlijk diep onder de indruk was. De Groningse burgers gingen er uiteindelijk hun eigen rol in spelen, door hun huizen te versieren als de maskerade er zou passeren. Zo versterkte de maskerade de eenheid tussen stad en studenten, en dat was geen overbodige luxe omdat studenten door hun specifieke levenswijze ook een voortdurende bron van irritatie voor de stadsbewoners waren. Bij implicatie werd zo ook de band tussen stad en universiteit versterkt. Dat dit in 1814 al een thema was, toont ons de brochure *Opwekking tot*

25 Breebaart-Miskotte, *De Leidse Studentenmaskerade*, 65-69.

26 Caljé, *Groningse studenten*, 367.

Vreugde bij Gelegenheid van het Tweede Eeuwfeest van de Universiteit van Groningen, die uiteenzet waarom de universiteit van grote economische betekenis voor de stad is, maar ook als bron van kennis en cultuur.²⁷ Ten vierde verleenden de studenten de *wetenschap en de universiteit een aura* die hun plaats in de samenleving versterkte. Het was een aspect van de meritocratische burgerlijke cultuur die zich aan het vormen was, waarbij kennis op zichzelf als bron van maatschappelijk aanzien belangrijker werd. Eerst werd dit in Groningen in klassieke termen uitgedrukt, later door zich met serieus onderzoek naar het nationale verleden te profileren. Zolang de maskeraders deze vier functies vervulden, bloeide het verschijnsel. Toen deze functies aan het einde van de eeuw met elkaar in tegenspraak kwamen was het op den duur met de maskerade gedaan.

Maskerades aan het einde van de eeuw

Na 1875 veranderde de maskerade van karakter. Historische authenticiteit werd nu minder belangrijk gevonden, ook al omdat men tot het inzicht was gekomen dat echte authenticiteit onhaalbaar was. In 1884 en 1889 werd bijvoorbeeld gesteld dat de maskerade geen afbeelding van, maar een herinnering aan het verleden was.²⁸ Het reeds aanwezige toneelmatige daarentegen werd op twee manieren versterkt. De studenten begonnen toneelstukken in hun maskerades op te nemen om de betekenis ervan verder aan te zetten. In 1899 was bij 'De jaarlijksche ommegang van het Schuttersgilde "Sint Sebastiaan" en de Rederijderskamer "Het bloemken Yesse" te Middelburg, omstreeks het jaar 1480' het abele spel 'Gloriant' opgevoerd. In 1914 had de laatste Groningse maskerade ('Het optrekken der Spaansche en Nederlandsche gezanten naar het raadhuis ter beëdiging en afkondiging van den vrede van Münster in 1648') feitelijk begeleid moeten worden door het toneelstuk 'De Leeuwendalers van Vondel' dat de voordelen van vrede na het beëindigen van de Tachtigjarige oorlog bezong. Hier zien we al de overgang naar de openluchtspelen, die na de Eerste Wereldoorlog de plaats van de maskerades in zouden nemen.

De tweede vernieuwing was feitelijk belangrijker: de rol van de hoofd-

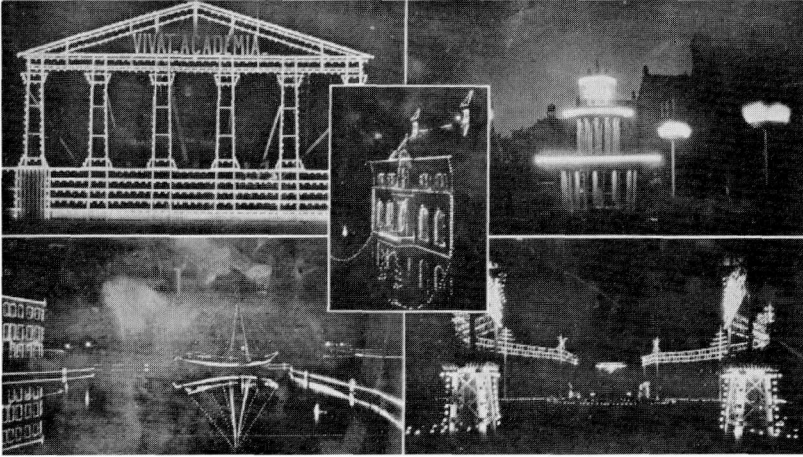
27 'Opwekking tot Vreugde bij Gelegenheid van het Tweede Eeuwfeest van de Universiteit van Groningen. S.a. s.l., *Universiteitsmuseum Groningen*, doos Lustra 1814-1846.

28 *Vindicat atque Polit. 14-21 september 1884* (Groningen 1884) 70 in *Universiteitsmuseum Groningen*, doos Lustrum 1884.

persoon werd sterker geprofileerd. In Groningen was dat voor het eerst in 1879, toen een *cour plénière* werd gehouden, waarbij de hoofdrolspeler – graaf Edzard van Oost-Friesland – allerlei notabelen ontving en in de stijl en de taal van de tijd enige formele woorden met hen wisselde. Ook de uitnodigingen waren in een soort oud-Nederlands gesteld waarvan men veronderstelde dat het overeenkwam met de taal die destijds gesproken werd. Verder trok de hoofdpersoon er op uit om allerlei andere activiteiten te bezoeken, soms ook in andere steden. Daarbij werd hij steeds volgens zijn rol aangesproken, en antwoordde hij ook binnen die kaders. Arm en rijk, burgers en burgemeesters gingen op in dit spel dat soms wel bizarre proporties aannam waarin de tijden geheel dooreen liepen. Frederik Hendrik (in de persoon van E. Dull) ontving in 1884 in zijn *cour* zowel zijn tijdgenoten die ook in de maskerade vertegenwoordigd waren als vertegenwoordigers van de studentencorpora van het moment. Met enige goede wil zouden die van Groningen, Leiden en Utrecht als representanten van de zeventiende-eeuwse studenten gezien kunnen worden, maar dat gold niet voor de Senaat van het Delftse Corps – de Delftse opleiding was immers pas in 1842 opgericht. Helemaal absurd werd het toen de rector-magnificus Kooyker bij deze Frederik Hendrik een nieuw ziekenhuis bepleitte – het Groningse Academische Ziekenhuis was in de loop van de negentiende eeuw geheel onderkomen geraakt en men was dringend aan een nieuwe toe.²⁹ Tijdens de volgende maskerade in 1889, gewijd aan Oranjes bondgenoten in de strijd der Zeventien Nederlanden tegen Spanje, 1564 tot 1579, was de destijds nog ongebooren Frederik Hendrik (wederom gespeeld door E. Dull) er ook weer even. Nu sprak hij met zijn vader Willem van Oranje, die hij nooit gekend had, over het verloop van de oorlog. De historicus die hiervan gruwet gaat aan de essentie voorbij. Vol overgave stortten alle betrokkenen zich in een spel, waarbij de luister van het verleden even neerdaalde op de spelers en heden en verleden zich even aan elkaar maten. En als *performance* was dit spel nog steeds zeer succesvol en geloofwaardig. Niet alleen duizenden mensen en de nationale pers, maar ook Koningin Wilhelmina en Prins Hendrik waren aanwezig bij de laatste, profetische, aan de vrede van Münster gewijde maskerade. Zozeer ging men in het spel op dat men bij de optocht, die op 1 juli 1914 gehouden werd, even de feitelijke moord op kroonprins Franz Ferdinand en zijn gevolgen vergat.³⁰

29 Ibidem, 54.

30 Smit, *De laatste Groningse maskerade, juli 1914*, 23-25.

Illuminatie van de stad Groningen tijdens de maskerade van 1914. Zowel openbare gebouwen en staten als privé huizen waren geillumineerd.

Het einde van de maskeradecultuur

Toch werd de maskeradecultuur langzaam maar zeker ondergraven. De nieuwe stijl van de maskerades werd zo duur dat het steeds moeilijker werd een hoofdpersoon te vinden. Deze moest tenslotte zijn kostuums zelf betalen en had er, doordat het nu om een gehele lustrumweek ging, steeds meer nodig. Dat was maar voor zeer weinigen weggelegd. Na 1889 was er in Groningen geen hoofdpersoon meer te vinden geweest, met uitzondering van 1909, toen de latere gouverneur-generaal A.W.L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer prins Willem IV uitbeelde. Deze terughoudendheid was misschien maar goed ook. Elders nam het hoofdpersoonschap maniakale vormen aan. In Utrecht zette de student H.B. VerLoren van Themaat in 1906 een fortuin – f 30.000 – in voor de maskerade om zijn rol als Germanicus reliëf te geven. Hij nam speciaal Latijnse lessen en schreef uiteindelijk zelfs een boek over Germanicus.³¹ En de Leidse hoofdpersoon van 1910, W.F. Tromp Meesters, die ook al weer Frederik Hendrik moest spelen, kon na afloop van de maskerade niet meer uit zijn rol komen en moest enige tijd in een psychiatrische inrichting verpleegd worden.³² Maar het was niet alleen het feit, dat er maar moeilijk een hoofdpersoon

31 J. Jekel, 'Maskerades. Lustrumvieringen aan de Utrechtse universiteit', *Aanzet* 14 (1996) 106-113.

32 Breebaart-Miskotte, *De Leidse Studentenmaskerade*, 72.

Maskerade in Groningen 1909. De straten waar de stoet doortrok, versierd met guirlandes.

gevonden kon worden, dat het einde van het maskeradetijdperk inluidde. De kosten liepen zo hoog op dat steeds minder leden deel konden nemen. In 1884 was in Groningen slechts eenendertig procent der leden actief bij de maskerade betrokken, en dat aantal daalde tot dertien procent in 1914. Er moesten diensgevolge steeds meer anoniemi ingehuurd worden – in 1899 en 1914 maakten zij meer dan de helft van de optocht uit. Hierdoor voldeed de maskerade niet meer aan haar oorspronkelijke doelstelling: de eenheid der leden bevorderen. De sociale kloof tussen de leden werd er zo juist alleen maar groter door. Heel symbolisch werd dit duidelijk toen als groot voordeel van een plan voor een maskerade uit 1894 werd gezien dat de optocht veel rangen en standen kende en dat dit dus grotere deelname mogelijk zou maken.³³ De maskerades accentueerden nu de ongelijkheid onder de studenten. De representatieparadox trad in werking. De drang de belangen van de organisatie te versterken door een steeds schitterender representatie naar buiten, legde zo'n druk op de vereniging dat die juist als organisatie van binnen werd uitgehold. Maskerade én vereniging werden steeds aristocratischer. De maskerade kon haar primaire functie niet meer vervullen. In plaats van inclusief werd zij exclusief. Na de Eerste Wereldoorlog werd zij vervangen door de goedkopere openluchtspelen. Het tijdperk der maskerades was afgesloten.

33 'Maskerade 1894. Memorie van Toelichting', RHCG, *Archief Vindicat atque Polit*, toegang 467 – inv. nr. 1033.